

КУЛТУРЕН

ЖИВ РИ

1-2/2015

КУЛТУРЕН

ЖИВОТ

1-2/2015

Ристо Лазаров	5	Профрчува времето
Лидија Капушевска-Дракулевска	6	ИНТЕРВЈУ НА КУЛТУРЕН ЖИВОТ „Јас не се плашам од Вирџинија Вулф, јас се плашам од Лидија Димковска“ - разговор со Лидија Димковска
Катица Кулафкова	18	ЈУБИЛЕИ Новата поезија на Ристо Лазаров
Ристо Лазаров	22	Необјавени песни
Анастасија Ѓурчинова	26	Тој чуден свет од новелите на Луизи Пирандело
Кирил Пенушлиски	34	СТРИП It's a magical world или „Калвин и Хобс“ на Бил Ватерсон
Горан Стефановски	46	IN MEMORIAM Наместо In Memoriam – Моите слики со Греам
Румена Бужаровска	50	ПРЕВОД Игри со ловците во 'ржта
Калина Малеска	54	(Авто)цензура или отворени дискусии: Справување со навредливи термини од книжевните дела од минатото
Светлана Јакимовска	60	Преведувањето и културата
Димитар Пандев	64	Преведувачкиот опус на Олга Панкина

Светлана Јакимовска

Преведувањето и културата

За преведувачките пречки

Секој кој барем на кусо се обидел да ја гради Вавилонската кула, која невидливата Божја рака, со лесен допир повторно ја разнишува, насетил дека станува збор за Сизифовска работа, за Танталови маки, за Пирова победа. Ваквото чувство на обесхрабреност, веројатно потекнува од стремежот на човековиот дух (па дури и на оној најслободниот) да изработува во рамките на општовостановена, речиси математичка логика, во која од двете страни на равенката секогаш сретнуваме иста вредност.

Јасно е дека во процесот на преведување помеѓу предметот на преведување и производот од преведувањето никогаш нема да може да се востанови математичка, сувопарна еднаквост. Напразно е сега, како голем број наши претходници да се оплакуваме на проклетството или да зборуваме за несовршеноста. Затоа, денес, ние преведувачите сè почесто забораваме на песимизмот, и фаќајќи се во костец со проклетството во него не гледаме смрт на еднаквоста, туку, напротив, раѓање на новото. Спорот денес веќе не се води околу тоа дали е новороденчето легитимно, туку повеќе околу тоа какви се неговите качества.

Од друга страна, пак, убавината, како што тоа често се случува во животот, е тешко допирлива и бара голема вештина за да се дофати. Во таа смисла убавиот превод пред преведувачот наметнува цела низа пречки, кои не се секогаш од јазична природа. Всушност, преведувачот треба да биде вешт во јазикот, и во изворниот, и во целниот, но тука не завршуваат неговите предизвици - тој треба добро да го познава и она што се огледа во јазикот – културата во која се создава делото и културата во која делото се преведува. Во таа смисла, овој текст е обид да се открие преплетеноста на преводот и културата.

За јазикот и универзумот

Долго време се мислело дека структурите на универзумот од една страна и универзалните структури на човечкиот дух од друга страна ги обликуваат структурите на јазикот. Во јазиците има именки и заменки затоа што во универзумот постојат

суштества; има глаголи затоа што во универзумот постојат процеси; придавки затоа што суштествата во универзумот поседуваат извесни својства итн. Во таа смисла се поставувал знак на еднаквост меѓу зборовите и суштествата, предметите, својствата...

Ваквиот симплицистички поглед на односот меѓу начинот на кој го доживуваме светот околу нас, од една страна, и јазикот од друга, за прв пат е побиеан со тезите на Вилхелм фон Хумболт и неговите следбеници. Тој одбива на јазикот да гледа како на пасивно средство за изразување и претпочита да го определи како активен принцип кој влијае на човековата мисла преку одредени вредности и разграничувачки принципи. Ваквиот став Улман прецизно го изразува со мислата дека: *„секој јазичен систем располага со сопствена анализа на надворешниот свет, различна од онаа на други јазици или на други етапи на истиот јазик.“* (Ullmann:1959, стр.300) Искуството на претходните генерации се пренесува преку јазикот на генерациите што доаѓаат, пренесувајќи им го така и начинот на кој ја гледаат и толкуваат реалноста. Јазикот е значи призмата преку која го гледаат нејазичниот свет. Погледот на светот и начинот на кој се доживува тој поглед се веќе определени со јазикот.

Земајќи го предвид фактот дека секој јазик ја структурира реалноста на поинаков начин, Трир (во Mounin: 1963) забележува дека елементите од реалноста опфатени со еден јазик, не се појавуваат никогаш во потполно иста форма во другиот јазик, ниту пак, се директна копија на реалноста. Напротив, тие се јазична и концептуална реализација на различните погледи на реалноста.

Конечно мора да се нагласи дека свој придонес кон развојот на овие тези дава и американскиот лингвист Ворф (Whorf:1958). Основата на неговите ставови е изнесена преку Сапир - Ворфовата хипотеза која претпоставува систематска врска меѓу граматичките категории на јазикот што го зборува одредена личност и начинот како таа личност го разбира светот и се однесува во него. Се чини дека најголем придонес на Ворф е што тезите кои на различни начини веќе укажале на влијанието на јазичните шеми врз формирањето на мисловни шеми се продлабочени со детални примери од јазикот на Индијанците од племето Хопи.

Сите овие размислувања можат да се сведат на заклучокот дека ние размислуваме за реалноста која јазикот веќе ја моделирал. Ваквиот постулат воедно претставува и негација на можноста да се преведува, бидејќи луѓето не споделуваат универзални концепти.

Ригидноста на досега изнесените стојалишта се обидел да ја ублажи Харис (Harris: 1957, 283-340), преку својата дистрибуционална анализа. Тој се согласува во однос на влијанието на јазикот врз нашето сфаќање на светот, но сепак укажува дека јазикот не ја одразува автоматски структурата на универзумот.

Прво, различните јазици изразуваат со различни јазични структури еден ист неменлив физички факт. Така, вели тој, францускиот исказ *Pierre bat Paul* (*Петар го удира Пол*), латинскиот јазик може да го изрази преку неколку различни структури *Paulum Petrus caedit*, *Petrus Paulum caedit*, *Paulum caedit Petrus* итн.

Истава теза тој ја поткрепува со уште еден пример споредувајќи еден англиски и еден француски исказ кои на различни начини изразуваат една иста реалност: *He swam across the river* (*Тој ја преплива реката*) и *Il traversa la rivière à la nage* (*Тој ја премина реката со пливање*). Францускиот глагол го изразува дејството како движење во просторот, додека англискиот моторниот, техничкиот аспект на дејството.

И додека со претходната теза Харис нагласува дека една иста физичка структура се изразува со различни структури во различните јазици, тој изнесува уште една теза со која се гледа дека различни физички структури се изразуваат со исти јазични структури. Разликите во однос на физичките структури се однесуваат на сознајното рамниште кое кај секоја индивидуа се менува со текот на годините. Сепак, и тригодишно дете и искусен метеоролог, ќе рече *грми* за да ја изрази метеоролошката појава, без разлика што метеорологот поинаку ја познава и ја сфаќа. На ниво на колективни сознанија пак, тој го споменува терминот *chauve-souris* (буквално- *ќелаво глувче*), со кој Французите го означуваат *лилјакот* иако е добро познато дека ова животно нема никаква врска со глувците.

Третиот постулат на Харис кој се однесува на оваа проблематика е дека една личност не може секогаш во потполност да се изрази на својот мајчин јазик. Тоа пак докажува дека структурата на јазикот не се усогласува во потполност со структурата на субјективното искуство, односно со светот на субјективните значења.

Од досега изнесеното може да се заклучи дека јазикот не ги одразува механички, односно логички структурите на реалноста. Сепак, секој јазик ги организира на нему својствен начин информациите на искуството, а човечкото искуство различно се анализира во различни заедници. За да се разрешат многу теориски, но и практични преведувачки проблеми, мора да се земат предвид овие факти кои го отежнуваат не само преведувачкиот процес туку и неговата оправданост.

Преводите и културните разлики

Освен јазикот кој го организира начинот на мислење на секоја заедница, врз преведувањето силно влијание имаат културните и цивилизациските разлики.

Најда (Nida:1964) овие културни разлики ги дели во пет области: екологија, материјална, социјална, религиозна и јазична култура.

Кога станува збор за екологијата, неможноста за преведување се должи на географската разновидност на нашата планета. Така, Најда упатува дека е мошне тешко да им се преведе терминот *пустина* на жителите на амазонските прашуми, или пак да се преведе терминот *планина* на жителите на Јукатан, каде што највисоката точка има само 30 метри.

Под материјална култура Најда ја подразбира технологијата во најширока смисла, односно користење средства и активности што ги реализира човекот. Примерите што ги наведува Најда најчесто произлегуваат од преведување извесни елементи на материјалната култура кога станува збор за развиени и примитивни општества. Но, освен очигледните случаи кога, на пример, терминот *компјутер* не може да биде преведен на јазикот на некое примитивно општество, ваквите празнини можат да се забележат и во рамките на развиените општества. Ние за пример можеме да ги земеме различните видови сирења за кои не постои соодветен еквивалент во македонскиот јазик, како што и за македонските називи за различни видови сирења, не постојат соодветства во францускиот јазик. Пренесувањето на значењата, според Најда, во вакви случаи е невозможно бидејќи не станува збор за истите нешта.

Што се однесува пак, до општествените разлики примерите се исто така бројни и опфаќаат од називи за роднини во општества со различни семејни структури, до називи за општествени класи кои постојат само во некои општества или пак различни сфаќања за општествените уредувања како што се капитализмот, комунизмот итн. Во оваа проблематика може да се вброи и преведувањето на различни институции, кои не постојат во сите општества или пак поседуваат различна организациска структура во различните општества.

Јасно е дека преведувачките проблеми од областа на религиозната култура се должат на неможноста да се преведат некои религиозни термини во општества кои не споделуваат исти религии. Најда смета дека е неможно на ацтечки да се преведе терминот *Свет - дух*.

Преводот и културата денес

Разликите од културна природа ги надополнуваат веќе постечките пречки што јазикот ги наметнува на она што некои лингвисти и традуктолози го нарекуваат апсолутен превод. Вака изложените постулати упатуваат на непомирливост на културите, на нивна целосна изолираност како и на неможноста тие да се преплетуваат, па потоа и преведуваат.

Критиките на оваа ригидност се од теориски, но и од практичен карактер. Глобализацијата и брзиот пристап до информации, овозможуваат да дојдеме во контакт или барем да се информираме за различните култури, така што современиот човек познава и референти и облици на живеење кои не се дел од неговата култура.

Тезата за непомирливост на културите наидува на остри критики и од поголем број автори кои сметаат дека јазот меѓу културите е длабок, но не е ненадминлив, и дека и преводот може да биде еден од мостовите кои поврзуваат две култури. Свеста за улогата на културните разлики во преведувачкиот процес создаде и една нова тенденција во традуктологијата, која при решавањето на одредени преведувачки проблеми се свртува кон етнографијата. Така стануваат очигледни сличностите во работата на преведувачот и етнографот. Етнографот е преведувач затоа што опишува и толкува култури, како што и преведувачот е етнограф бидејќи преведува култури или она што ги обединува е што и двајцата го толкуваат човечкото искуство. Преведувањето не е поврзано само со лингвистиката, како што и етнографијата не е поврзана само со антропологијата. Обете науки ја проучуваат комуникацијата која се остварува преку јазикот, а јазикот е само една од бројните манифестации на културата на човештвото. И двете науки подразбираат преведување и тоа преведување сфатено како пренесување на вербални пораки преку културно-јазични граници.

Теориите кои заговараат блискост на преведувачката дејност со етнографијата исто така претполагаат дека јазиците се преплетуваат на многу начини. Така, на пример, Михаил Бахтин го користи терминот *хетероглосија* за да ја изрази идејата дека јазиците не се исклучуваат меѓусебно и дека светот во кој живееме не познава граници или независни култури. Тоа пак значи дека меѓукултурното претставување е можно, што пак бара од преведувањето промени и приспособувања.

Јазиците се различни, па и преводите на културата или на културните манифестации ќе бидат исто така различни. Совршен превод не постои. Постојат само повеќе или помалку прецизни контекстуални преводи, кои зависат од некои елементи

(меѓу другото и со етнографски карактер). Тие елементи се типот на текстот, ресурсите на јазикот на преведувачот, компетенцијата на преведувачот, целта на преведувањето, целната група читатели итн. Под поимот *контекстуален превод* се подразбира превод кој подразбира анализа на општите услови во кои се употребуваат јазиците. Така, проучувањето на кој било јазик на луѓе кои живеат во поинакви услови од оние во кои ние живееме мора да се дополни со проучување на нивната култура и околина.

Џејмс Клифорд (Clifford:1986 стр.6) набројува шест фактори кои влијаат не само врз етнографот, туку и врз преведувачот на даден текст: контекстуален, реторички, институционален, генерички, политички и историски. Пред да започне со преведување, преведувачот мора да го проучи појдовниот текст во контекстот во кој е произведен, водејќи сметка за историскиот момент, општеството, животот на авторот, стилот, општествено-економските фактори итн. Значи, да се зборува јазикот на една култура понекогаш е недоволно за да се пренесе успешно еден текст. Преведувачот треба да ја преведе културата, а тоа значи да го разбере различниот начин на живот прифатен во другите култури.

Може да се заклучи дека и етнографот и преведувачот на текстови од еден на друг јазик се преведувачи. Етнографот треба да ја анализира и разбере културата и потоа да ја преведе во пишан текст, додека преведувачот треба да ги разбере авторот и неговото време а потоа да ги преведе во текст на различен јазик. И двајцата мора да направат некои истражувања кои се однесуваат на условите кои претходно ги споменавме. Теориски гледано и двајцата би требало да бидат не само билингвални туку и бикултурни. Во практиката, сепак, е тешко да се определи кога една личност е бикултурна, бидејќи тоа не зависи само од нивото на познавање на јазиците туку и од културата во која таа личност живеела, како и од можноста за приспособување на други услови. Ниту преведувачот, ниту етнографот никогаш нема да можат да ги разберат во потполност имагинацијата, времето на другите луѓе, па и другите луѓе како такви. Сепак ваквата релативност, која се однесува на работата не само на етнографот туку и на преведувачот, не ја оспорува нивната дејност. Оваа релативност не значи дека тие никогаш не можат да бидат сигурни, туку дека не постои едно единствено решение, ако се земе предвид разновидноста на културите и уникатноста на човечкото битие.

До овие стојалишта се доближува и Умберто Еко (Есо: 2006) кој смета дека културните разлики не смеат да бидат основа за делегитимизација на преведувањето иако и тој го препознава ризикот од тоа да се заклучи дека во принцип преводот е невозможен, затоа што секој јазик изразува посебен поглед на светот. Може ли да се

разбере она што припаѓа на туѓата култура, а потоа и да се преведе? Еко е цврсто уверен дека иако секој јазик е посебен, јазиците сепак можат да се споредуваат, да се спореди употребата на термините, да се разоткријат разликите и сличностите. Преведувањето е компромис бидејќи е во исто време дијалог меѓу културата на авторот и онаа на читателот.

Библиографија:

1. CLIFFORD, James & MARCUS, George: *Writing culture: the poetics and politics of ethnography*, University of California Press, 1986.
2. ECO, Umberto: *Dire presque la même chose*, Éditions Grasset & Fasquelle, Paris, 2006.
3. HARRIS, Zellig: "Co-occurrence and transformation in linguistic structure" in *Language*, vol. XXXIII n.3, 1957.
4. МИХАЈЛОВСКИ, Драги: *Под Вавилон – Задачата на преведувачот*, Каприкорнус, Скопје, 2006.
5. MOUNIN, Georges: *Les problèmes théoriques de la traduction*, Gallimard, Paris, 1963.
6. MOUNIN, Georges : *Les belles infidèles*, Presses Universitaires de Lille, Lille, 1994.
7. MUNDAY, J.: *Introducing translation studies*, Routledge, 2001.
8. NEWMARK, P.: *About Translation*, Multilingual Matters Ltd., Clevedon, (UK), 1991
9. NIDA, Eugene: *Towards a science of translating*, brill, 1964.
10. ULLMANN, S.: *Précis de sémantique française*, Editions A. Francke SA Berne, 1959.
11. WHORF, Benjamin Lee: *The Relation of Habitual Thought And Behavior to Language*. Carroll, 1956.